

Təzadlar əsri
Ədəbi mənzərə
Baş məqalə—Betti Bleyer

Mənbə: Azerbaijan International jurnalı - Aİ 7.1 (Yaz 1999)
© Azerbaijan International

Boya-başa çatdığım Tennesi ştatında, ilkin uşaqlıq xatirələrimdən biri də məktəbdə keçdiyimiz bomba məşqləri idi. Siqnal səsi gələn kimi biz partalarımızın altına keçib “hər şey təmizdir” siqnalı gələndə kimi nəfəs almağa belə cəsarət etmədən göləyirdik. Sonra biz yenidən partalarımıza qayıdaraq və müəllim isə dərsi davam etməyə çalışırdı. Bu sadəcə təcrübə məşqi idi. Başımız üstündən heç bir təyyarə uçmurdu, lakin bizim gənc beynlərimiz elə həssas idi ki, artıq bilirdik ki, əsl bombardman olsa nə baş verə bilər.

Biz uşaqlar üçün bütün bəşəriyyət sanki dumanlı Smoki (Dumanlı) dağlarının ətəklərində yerləşən o yatmış kiçik şəhərdən ibarət idi. Biz bilmirdik ki, iri miqyasda götürülsə bizim kiçik rayonumuz kiminsə hədəfində olduğu strateji yerlər siyahısına daxil ola bilər.

Amma müəllimimiz deyirdi ki, ruslar bizə bombalaya bilər. Mənə gəldikdə isə mən rusların kim olduğu və “soyuq müharibənin” nə olduğu barədə dumanlı təsəvvürə belə malik deyildim. Tennesidə bizim soyuq bildiyimiz yeganə şey qış aylarında qarın torpağın üzərində yığılıb qaldığı vaxt idi. Bəxtimiz gətirəndə qar çox dərin olurdu və məktəb bir günlüyə bağlanırdı. Və biz ümidlə hoppanıb düşürdük.

Müəllim deyirdi ki, ruslar Sovet İttifaqında yaşayırlar. Lakin tanıdığım adamlar həmişə Rusiya haqqında danışdırlar və orada yaşayan insanları ruslar adlandırırdılar. Biz bilmirdik ki, az qala Atlantik okeanından Sakit okeana qədər uzanan o geniş ərazidə başqa respublikalar, millətlər də varmış. Çox sonra öyrəndiyim kimi ruslar da bu kimi uydurmaları aradan götürmək üçün elə də çox çalışmırdılar.

Bundan çox keçməmiş kök, balacaboy yaşlı keçəl bir kişi Birləşmiş Millətlər Təşkilatında çıxış etdi. Onun—Xruşovun bu unudulmaz, adamı lərzəyə salan çıxışı həmişəlik beynlərimizə həkk olundu. “Biz sizin nəvələrinizi basdıracaq” deyərək o qorxutdu. O kifayət qədər qorxulu bir çıxış idi. Biz uşaqların heç ağına belə gəlməzdi ki, öz ölkəsində bu şəxs ondan əvvəlki hökumət başçısı olan və milyonlarla həmvətənlisinin ölümünə bais olan Stalindən daha yumşaq hesab olunmuş. Kim bilir nə qədər nəvələr həyat işığını görməkdən məhrum olmuşlar.

Xruşovun çıxışından sonra mənim qapı qonşum Qerti və onun həyat yoldaşı Börl həyətlərinin arxa tərəfində bombadan qorunmaq üçün sığınacaq yeri qazmağa başladılar. Qonşuluqda başqa hamı eyni işi

necə etməli olduqları haqda baş sındırırdılar. Mən bir neçə jurnalda bəzi arxitektura dizaynlarına rast gəlmişdim. Onlar çox sadə idilər—səment bloklardan hazırlanmış 10 kvadrat fut ölçüdə tək bir otaq. Görünür, Qerti və Börl bombadan qorunmaq üçün düzəltmələri sığınacaqlarını tezliklə Qertinin hər yay konservləşdirdiyi tomat bankalarını saxlamaq üçün divarlarına rəflər əlavə etdilər və zirzəmi kimi də istifadə etməyə başladılar.

Mən heç bilmirdim ki, mən böyüyəndə “dəmir pərdə” arxasında olan o qəribə diyarın baryeri dağılacaq və biz öyrənəcəyik ki, bizim uşaqlıq qorxularımız Sovetlərin çəkdiyi qorxunun müqabilində bir şey deyilmiş.

Bu il dünya yeni əsrə və yeni minilliyə qədəm qoyur. Belə ki, bizim jurnal “Əsr seriyaları”nı nəşr etməklə 20-ci əsrin Azərbaycanını müxtəlif mövqedən tədqiq etmişdir: Ədəbiyyat (Yaz nömrəsi), İncəsənət (Yay nömrəsi), Şahidlik hesabatı (Payız nömrəsi) və Nəhənglər (Qış nömrəsi).

Bizim birinci nömrəmiz Təzadlar əsri: Ədəbi mənzərə son 100 ildə azərbaycanlıların yaşadığı hissləri tərənnüm etmək üçün əlindən gələni edən yazıçıların əsərlərini müəyyən edir.

Əlbəttə ki, bu əsrdə siyasət onların taleyini həll edib. 1918-ci ilədək Azərbaycan Rusiya çarı tərəfindən idarə olunmuşdur. Sonra çox qısa bir müddət ərzində (1918-1920) Azərbaycan Demokratik Respublikasını yaratmaqla Azərbaycanlılar müstəqilliyin dadını hiss etdilər. Daha sonra isə Bolşeviklər ən nəhayət 1991-ci ildə dağılan Sovet dövlət sistemini qurdular. İndi yenidən bir daha müstəqillik və demokratiya cığırları ilə getməyə başlamışdır.

Siyasət həmçinin hökumətin şəxsi sahibkarlıq təşəbbüslərini necə ruhlandırması və ya boğması nöqtəyindən də iqtisadi siyasət müəyyən etmişdir. Siyasət dil siyasətini də formalaşdırmışdır. Adamların bir hissəsi inanır ki, əgər Sovet siyasəti bir nəsil də davam etsəydi, onda Azərbaycan dili ana dili kimi demək olar ki, tam sıradan çıxmış olardı. Ancaq indi əksinə gənclər ingilis dilini öyrənməyə can atdıqca rus dili artıq kölgədə qalır. Hətta əlifba da siyasi manipulyasiyanın qurbanı olmuşdur. Bu əsrdə əlifba düz dörd dəfə dəyişdirilib: ərəb əlifbasından (1927-ci ilədək), latın əlifbasına (1927-1937), kiril əlifbasına (1937-1991) və nəhayət yenidən latın əlifbasına (1991). Siyasət həmçinin dinlə bağlı siyasətə də öz dərin təsirini göstərirdi. Bu gün ənənəvi müsəlman ölkəsi sayılan Azərbaycan özünün dünyəvi olması ilə və başqa dinlərə qarşı açıq münasibəti ilə fəxr edir. Təzadlar siyahısı sonsuz olaraq davam edə bilər.

Bu nömrədə siz azərbaycanlıları bu əsrdə narahat edən məsələlər barədə öləri məlumat ala biləcəksiniz. Bu birinci dəfədir ki, bu əsərlər ingilis dilində çap olunur.

Siz hekayələrdə və şerlərdə rast gələcəyiniz rəmzləşdirmə vasitəsilə Azərbaycanlıların bu əsrdə nələrlə üzləşdiklərini aşkar edəcəksiniz. Yalnız sağ qalmaq üçün həyatın qaydalarını öyrənmək üçün nə qədər enerji sərf olunduğunu da görəcəksiniz. Azərbaycanlılar həqiqi qorxu və sıxıntının nə olduğunu bildirdilər. Onlar hər hansı bir yerində deyilməmiş məzəmmətin və ya xarakterin düzgün qiymətləndirilməməsinin dəyişməz nəticələrini bildirdilər. Bəxtiyar Vahabzadə belə bir dəhşəti özünün “İki qorxu” şerində təsvir edib (səh. 65). Burada o göstərir ki, hətta iki yaxın dost belə ürəkdən səmimi söhbət etməyə qorxurdular.

Azərbaycan yazıçıları öz beyinlərində olan ideyalarını başqa obyektlərə, insanlara, tarixi dövrlərə və coğrafi məkanlara tətbiq etməklə azad danışmağı öyrənmişlər. Məsələn, Vahabzadə bir dəfə ABŞ hökumətinin Amerika kimyaçısı, Makkarti erası –“İfritlərin ovu”nun qurbanı Linus Polinqə olan münasibətini ittiham edərək əslində oxucularını Sovetlərin öz alimi və siyasi aktivisti olan Andrey Saxarova olan münasibəti barədə düşünməsinə istəyirdi. Misallar sonsuzdur—dil məsələləri, repressiya.

Bu topluda qorxunun ən acı nümunəsi Anarın “O gecənin səhəri”dir (səh.38). Hekayə qorxulu film üçün çox yaxşı bir ssenari olardı. Əsərin süjet xətti heç də kiminsə fantaziyasının məhsulu deyildi, belə ki, o insanların 1937-ci ildə Stalin repressiyası dövründə keçirdiyi qorxuya əsaslanmışdır. O dövrdə təxminən beş milyon nəfər insan həbs olunmuşdu ki, bunların çox hissəsi sürgün edilmiş və oradaca dünyalarını dəyişmişlər. Anar burada hədəfə alındıqlarına inanan insanları üzən iflic edici panikanı təsvir edir. Mənzilin çöl tərəfində “qara quzğun” uçub gəlir və dan yeri söküləndə qonur. Hər bir kəs o ölüm saçan ayaq səslərinin haraya yönəldiyini təyin etməyə cəhd edir. Anar bir-bir bütün surətlərin fikirlərini onlar çarpayıda uzandıqca, həyatlarına nəzər yetirməklə açır. Onları satan dostları yoxsa qonşuları olmuşdur? Bu bir neçə həftə əvvəl həbsə alınan bəstəkar tərəfindən yazılmış bir mahnısını günahsızcasına oxuyan şəxsin öz uşağı ola bilərdimi?

Siz özlərinizi tamamilə köməksiz hiss edən o insanların vasitəsilə həyatın tutqunluğunu və yalnızlığını aşkar edəcəksiniz. Ən çox inkişaf etdirilən surətlərdən biri Yusif Səmədoğlunun “Bayatı Şiraz”ındakı Səbzəli dayı obrazıdır (səh.58). Səbzəli dayı 23 il orkestrdə kontrabas ifa edən hədsiz yazıq, qoca, xəstə bir adamdır. O özünü yalnız o zaman səlahiyyətli hiss edir ki, ondan ənənəvi muğamlardan birini çalmaq xahiş olunur, halbuki onun alətində bunu etmək mümkün deyildi.

Biz bilərəkdən Soveti təbliğ edən heç bir əsər daxil etməmişik. Bunun əvəzinə, biz əsrin əsl daxili mənzərəsini göstərə bilən əsərlər axtarıb tapmağa çalışmışıq.

Ümid edirik ki, bu səhifələrdə siz Azərbaycan ədəbiyyatının varlı xəzinəsini aşkar edəcəksiniz. Əlbəttə ki, bu toplu yalnız bir girişdir. Baxmayaraq ki, bunların çox az hissəsi ingilis dilinə tərcümə edilmişdir hələ tədqiq ediləsi çox əsər vardır. Ümid edirik ki, bizim cəhdlərimiz daha çox tərcüməyə stimül verəcək.

Beləliklə oxuyun, ləzzət alın və əsri ən yaxşı bilənlərin və həqiqəti söz sənəti vasitəsilə ifadə edənlərin gözü ilə aşkar edin. Və əlbəttə ki, nə olur olsun sətiraltı ifadələri mütləq diqqətlə oxuyun—bu yazıçıların əslində beyinlərində tutduqları fikirləridir.

Tərcümə: Ülviyyə Məmmədova

Redaktə edən və veb üçün hazırlayan: Arzu Ağayeva